

Azerbaycan Siyasi Muhacereti Tarihi

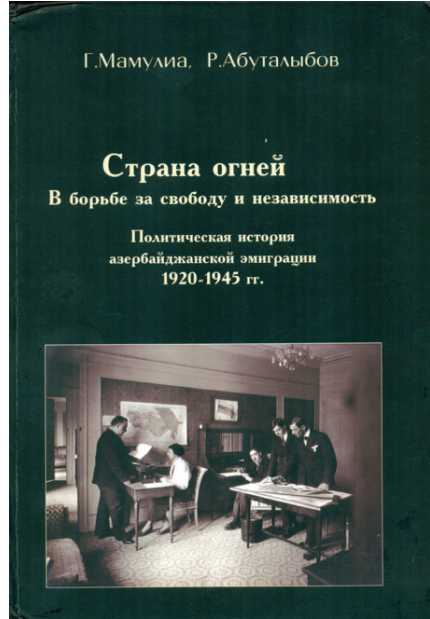
Ramiz Abutalibov - Giorgi Mamulia

Ömer ÖZCAN *

Komünizmin Rusya'ya egemen olmasından sonra hariçte, Türk uruglarının siyasi önderleri tarafından yürütülen bağımsızlık mücadelesinin tarihi bütün olarak henüz yazılmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri bulunuyor. Çok farklı dillerde yazılmış vesikalar değişik ülkelere dağılmış durumdadır. Birçok vesika henüz özel kişilerin yedinde bulunduğu için ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Bu güçlü işi başarmak ancak işidir. Gürcü bilim adamı Giorgi Mamulia ile Ramiz Abutalibov, bu güç işin üstesinden gelerek Azerbaycan siyasi muhaceretinin 1920-1945 yılları tarihini, Rusça olarak yazmışlardır.[1]

İki ayrı dönemde Unesco'da 14 yıl görev yapan Ramiz Abutalibov[2], Paris'te bulunduğu yıllarda Rus gizli servisinden gelecek tehlikeleri göze alarak başta Ali Merdan Topçubaşı, Ceyhun Hacıbeyli ve diğer Azerbaycanlı siyasi muhacirlerin yakınlarıyla kurduğu temasların sonucunda elde ettiği çok değerli belgeleri veya kopyalarını Bakü'de muhtelif arşivlere teslim etmiştir. Bunlardan istifade eden Salavat İshakov, Giorgi Mamulia siyasi muhaceretle ilgili eserler neşretmişlerdir. Bu eserlerin en kapsamlısı Azerbaycan siyasi muhacereti ile ilgili olanıdır. Gürcü siyasi muhacereti ile ilgili önemli eserlerin müellifi olan Mamulia bu sahada birikim sahibi olmuştur. Sovyet döneminde Rus siyasi muhaceretinin merkezi olan Paris, aynı zamanda Kuzey Kafkasyalı, Azerbaycanlı, Kazakistanlı siyasi önderlerin ikamet merkezleridir. Şahsi arşivlerinin önemli bir bölümü bu şehirde bulunmaktadır. Bu tür incelemelerin tam olması için özel arşivlerinde araştırmacılara açılması gerekiyor. Kuzey Kafkasyalı siyasi muhacirlerden, Topçubaşı ile işbirliği yapan,

* Araştırmacı Yazar

Rezultade'nin ve Promete hareketinin keskin muhalifi Haydar Bammat'ın İstanbul'da İRCİCA'da bulunan arşivi, tasnifin bitmediği belirtilerek araştırmacılara kapalı tutulmaktadır. Bizlere kapalı tutulan arşivin, bir dostumun Moskova'dan gönderdiği genel dökümünden, önemli vesikaları ihtiva ettiği anlaşılıyor.

Azerbaycan siyasi muhacereti ile ilgili eserin Azeri Türkçesine yapılmakta olan tercümesine göre ana başlıkları şunlardır:

1 Bölüm: Azerbaycan'ın Bağımsızlığının Yeniden Sağlanması Uğrunda ki Mücadelenin Tiflis Dönemi (1920 - 1921). Bu başlık altında, Tiflis Azerbaycan Mukavemetin Önderlerinin Faaliyet Merkezi; JorjKlemanso Hükümeti ve Kafkas İsyancıları; Gence'de Ayaklanma ve Azerbaycan'da Bolşeviklere Karşı Mukavemetin Başlaması; Fransa ve Kafkasya'nın Bağımsızlığının Sağlanması Planları; Tiflis ve Sivastopol Arasında; Azerbaycan-Dağlılar İşbirliği ve Azerbaycan'da Ayaklanmanın Yeni Planı; Paris'te Azerbaycan Delegasyonunun Paralel Teşebbüsleri; Vrangeli'nin[3]Darmadağın Edilmesi ve Paris'in Planlarında Değişiklikler; Yeni İstikamet, Kemal'cilerle İşbirliği Denemeleri; Azerbaycan İsyancıları İçin Silah, Mühimmat ve Teçhizat, Paris'in Pozisyon Değiştirmesi; Tiflis'te ve Paris'te Son Gayretler alt başlıklarıyla konular işlenmiştir.

2 Bölüm:A. Brian[4] Hükümeti ve Sevr Antlaşması'nın Gözden Geçirilmesi, Kemalçilerin Bolşeviklerle Birlikten Kopmasının Esası. Birleşik Kafkasya Devletinin Teşkilî Yolunda İlk Gayretler(1921). Ana başlık altında, Londra Konferansı'nda Kemalçilerin Kafkasyalılarla İlk Temasları;Paris'te Türkiye -Kafkasya Görüşmelerine Devam Edilmesi;Kafkasyalıların Mukabil Teşebbüsleri, Kafkas Devletleri Birliğinin Kurulması Yolunda 10 Haziran 1921 Tarihli Deklarasyon;Paris Görüşmelerinin Yeniden Başlaması, Kafkasyalıları Paris ile Ankara Arasında;Kars Antlaşması ve Fransa-Türkiye Bolşevik Karşılığı Birliğin Teşkilî Ümitlerinin Sonu, bölümün alt başlıklarını oluşturuyor.

3 Bölüm:Azerbaycan Diplomatik Delegasyonunun Cannes, Cenevre ve Lozan Konferansları Döneminde Faaliyetleri(1922-1923). Ana başlığın altında şu alt başlıklar verilmiştir:Cannes'da Prelüt;Cenevre'de Azerbaycan'ın Petrol Kaynakları Uğrunda Mücadele;Lozan Konferansı ve Paris'teki Azerbaycan Delegasyonunun Diplomatik Girişimleri;Paris'le Lozan Arasında;Lozan Konferansından Sonra Azerbaycan'da Şiddetin Güçlenmesi, alt bölümlerdir.

4 Bölüm:Promete Hareketi Çerçevesinde Lehistan-Azerbaycan'ın Karşılıklı Münasebetleri(1924-1931). Bu bölümün alt başlıkları:Kafkasya'da Konfederasyon Kurulması için Teşkil Edilen Birleşmiş Komite; Kafkasya'nın Bağımsızlığı Komitesi, Promete Dergisi ve Promete Hareketinin Kurulması; Azerbaycan Milli Merkezi'nin Teşekkülü ve Bunun Peşinden Kafkasya Bağımsızlığı Komitesi'nin Yeniden Kurulması; Damman[5]Hadisesi;Birleşik Devlet Siyasi İdaresi(OGPU-Rus Gizli Polis İdaresi) Paris'te, Azerbaycan Petrol Sanayicileri Birliği'nin Gözden Düşmesi;A. M. Topçubaşı'nın Promete Hareketi Benzeri Teşkilatlar Kurulması Yolunda Gayretleri, Paris'te Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Geçici Birleşik Merkezi; Azerbaycan Milli Merkezi'nin ve Kafkasya'nın Bağımsızlığı Komitesi'nin Türkiye'de ve

Azerbaycan'da Faaliyetlerinin Kuvvetlenmesi; OGPU'nun(Rus Gizli Polis İdaresi) Türkiye'de Promete Hareketine Karşı Yeni Taarruzu;Muhalefetin Faalleşmesi, İstanbul ve Paris'te Krizin En Yüksek Noktası; Kafkasya'da Cebri Kolektifleştirme ve Onun Azerbaycan Muhaceretine Etkisi;Varşova Konferansı ve onun Paris'te Promete Yapılışlarının Reorganizasyonunun Kurulmasıdır.

5 Bölüm:Kafkasya Konfederasyonunun Brüksel Antlaşması ve Promete Hareketi Şemsiye Altındaki Kafkasya Muhaceret Teşkilatlarının Yeniden Reorganize Edilmesi(1931-1935). Bu bölümün alt başlıkları: Antlaşmanın İmzalanmasının Milletlerarası Mahiyeti;Antlaşmanın İmzalanması Teşebbüsleri ve Hazırlık;Kafkasya Konfederasyonu'nu Antlaşmasının Son Projelerinin Yapılması; Kafkasya Konfederasyonu Antlaşması Metninin Son Şeklinin Verilmesi ve İmzalanması;Brüksel Konferansı ve Promete Hareketine Mensup Kafkasya Kuruluşlarının Reorganizasyonu;Halk İçişleri Komiserliği'nin (NKVD) M. E. Rezulzade'nin Fransız Hükümeti Nezdinde İtibarının Düşürülmesi Gayretleri.

6 Bölüm:Azerbaycan Milli Kurtuluş Hareketi Promete Cephesi Faaliyetinin Nihai Döneminde (1935-1939). Bölümün alt başlıkları:Kafkasya Konfederasyonuna Yöneliş ve Müsavat Parti'nin Varşova Kurul tayı; Azerbaycan Milli Merkezi'nin Yeniden Kurulması Meselesinden Dolayı Parti İçi Muhalefetin Yeni den Canlanması;1936-1939 Yıllarında Azerbaycan-Almanya İlişkilerinin Gelişme Gayretleri;-Türkiye'de Faaliyetin Yeniden Başlaması Yolunda Gayretler.

7 Bölüm:Azerbaycan Muhacereti ve Batı Devletlerinin Kafkasya Projesi 'Tuhaf Savaş' Döneminde (1939-1940). Bu bölümün alt başlıkları: Batı Devletleri Arasında İhtilaflar;Türkiye'nin Konumu; Azerbaycan Muhacereti, Fransa'da Etkinleşme ve Yeni Kurumların Kurulması;Kafkasya Konfederasyon Şurasının Faaliyetinin İngiltere'de Güçlenmesi;Müttefiklerin Kafkasya'da Askeri-Hava ve Kundaklama Operasyonları Hususunda İlk Planlarının Hazırlanması, Lehlerin Sahneye Dönüşü ve Azerbaycanlıların Mukabil Teşebbüsleri;Paris'te Azerbaycan Delegasyonu ve Türkiye'de Kafkasya Konfederasyonu Şurası Şubesinin Kurulması;Ermenilerle Görüşmeler ve Onların Kafkasya Konfederasyonu Şurasına Katılması; "Tuhaf Savaş"ın Nihai Döneminde Batı Devletlerinin Kafkasya Projelerinin Su Yüzüne Çıkması, Kafkasyalıların Benzer Mukabil Teşebbüsleri

8 Bölüm:İkinci Dünya Savaşı Döneminde(1941-1945) Almanya-Azerbaycan Karşılıklı Münasebetlerinin Siyasi Aspektleri Hakkında Mesele Üzerine. Bu bölümün alt başlıkları:Azerbaycan ve Kafkasya, Dış işleri Bakanlığı(MID) ve Üçüncü Rayhın Doğu Bakanlığı'nın Projelerinde;Barbaros Operasyonunun Başlamasından Sonra Berlin'le İlk Temaslar ve Adlon Otelinde[6] Konferans;Berlin'de Azerbaycan Milli Komitesi'nin Kurulması ve Faaliyeti Tarihi Üzerine;Azerbaycan İlişki Karargâhının Tarihi Üzerine;General Vlasov'la[7]İhtilaf;Gecikmiş Tanınma ve Feci Son.

Eser, Sonuç bölümünden sonra İsimler Sözlüğü ile Kaynaklar ve Bibliyografya'dan ibarettir.

Bu eser muhtevası bakımından milli mücadele ve cumhuriyet dönemi Türki-

ye tarihini yakından ilgilendirmektedir. İşaret ettiğimiz bu tarihdilimi ile istifa edilen kaynaklar hemen hemen tamamen Batılıile Gürcü siyasi muhaceretinin kaynaklarıdır. Söz konusu kaynakların ekseriyeti de matbu olmayan görüşme za-bitleridir. Bizim tarihçilerimizin bunları görmeleri ve istifade etmeleri söz konusu değildir. Eser siyasi muhaceretin şimdiye kadar bilinen tarihinden farklı, yerleşmiş bilgilerimizi değiştirecek yenilikleri ihtiva etmektedir. Azerbaycan muhaceretinin Türkiye'deki kanatları, faaliyetleri, aralarındaki tartışmalarla yazışmalar ve görüşme notlarına dayanarak gölgede kalan birçok husus ortaya çıkarılmıştır. Azerbaycan Milli Merkezi'nin kuruluş tarihi, ilk yöneticileri ile ilgili bilgiler bu eserden sonra değişecektir. Polonya denetimindeki Promete hareketine iştirak etmeyen siyasi muhaceretin benzeri ayrı bir teşkilatlanma teşebbüsünde bulunduğu öğreniliyor.

Girişte belirttiğimiz gibi siyasi muhaceretin Türkiye dönemi tam olarak bilinmediği için yapılan bu çalışmalar, bir ölçüde eksik kalmaktadır. Promete hareketinin merkezi olan Varşova'daki Türk elçilerinin merkeze gönderdikleri raporlar, Türk siyasi polisinin siyasi muhacirlerle ilgili kayıtları, Milli Merkezleri denetimi altında tutan Türk istihbarat teşkilatının kayıtları ve değerlendirmeleri incelendikten sonra bu tip araştırmalar bütünlük kazanacaktır. Bu imkânın kısa zamanda sağlanacağını ümit ederiz.

Ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız bu eserde istifade edilen yazışmalar ve görüşme za-bitlerinden yapılacak seçmelerden, bir vesikalar cildinin hazırlanması ve neşri bu önemli eseri bütünleyecektir. Kısa sürede Türkçe yayımlanmasını temenni ettiğimiz bu önemli eserin yazarlarını, tebrik ediyoruz.

[1]GeorgiMamulia-Ramiz Abutalibov, CtranaOgney B boribezacvobody ı Nezavisimosti –PoliticeskayIstoriyaAzerbaycanskoyEmigrayii 1920-1945,(Odlar Ülkesi, Azatlık ve Bağımsızlık Uğrunda Mücadele

Azerbaycan Muhaceretinin Siyasi Tarihi 1920-1945),Baku-Paris 2014,584 s.

[2]Hk. bkz. Ömer Özcan, "Ramiz Abutalibov 75 Yaşında", Türk Yurdu, sayı 302,Ekim 2012,s.78-81

[3]Kızıllara karşı mücadele yürüten ve kaybeden Çar taraftarı beyaz amiral.

[4] Fransa'da Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunan politikacı

[5] Almanyalı zengin ve banker RaymondDamman'a Azerbaycan'da Sabuncu kentinde petrol arazisi tahsisi yapılmıştı.

[6] Almanlar Berlin'de Adlon Otelinde Rus mahkûmu milletlerin siyasi önderleriyle işbirliğinin zemini yoklamak üzere bir toplantı yapmışlardı. Resulzade'nin katıldığı bu toplantıya Cafer SeydahmetKırımer ile Ayaz İshaki katılmamışlardı.

[7] Almanlar esir aldıkları Kızılordu Generali Vlasov komutasında bir lejyon teşkil etmişlerdi.